

Pomníky chtěné a nechtěné

Vyrovnávání se s minulostí v Polsku

ADAM ZÍTEK

Dnes již pravidelné jízdy ruských motorkářů napříč Evropou v souvislosti s oslavami konce druhé světové války nepřímo připomínají rozdíly v historické paměti evropských národů. Jedním ze států, kde tyto přejezdy obvykle vyvolávají negativní reakce, bylo v loňském roce také Polsko. Rozdíly v historické paměti se netýkají jen konce druhé světové války, ale i poměrně razantního přístupu k období, které následovalo po skončení konfliktu – vlády komunistické strany.

Polský přístup ke Dni vítězství a tomu, co symbolizuje, se ve svém jádru zásadně liší od toho českého. Ukončení druhé světové války není u našeho severního souseda vnímáno jako osvobození a počátek období míru, ale jako začátek násilného vnučování komunistického režimu pod patronací Sovětského svazu, tedy nepřímé sovětské okupace.¹

Rudá armáda (RA) tam všeobecně nebyla pojmána jako osvoboditelka, ačkoliv i tak tomu v některých případech, hlavně zpočátku bylo, ale především jako okupační síla, jež měla svým přístupem k obyvatelstvu velice daleko do armády, která přináší mír a svobodu. Rabování, násilnosti a likvidace Zemské armády (Armija Krajowa – AK) a celé polské podzemní organizace (Polskie Państwo Podziemne – PPP) totiž byly jevy, které sovětskou přítomnost v Polsku doprovázely.²

Nepřekvapí tedy, že 8. květen se pojí – pokud vůbec – spíše s koncem války než s vlastním osvobozením. Není třeba zdůrazňovat, že za vlády komunistické strany (Polské dělnické strany, později Polské sjednocené dělnické strany) patřil svátek vítězství a svobody slavený 9. května vedle výročí vyhlášení manifestu Polského výboru národního osvobození v roce 1944 (22. červenec), svátku milice (7. říjen) či Velké říjnové socialistické revoluce (7. listopad) k nejvýznamnějším dnům „lidově demokratického“ režimu v Polsku.

„Pomníky vděčnosti“

V současné době sice na základě zákona z roku 2015 figuruje 8. květen v polském kalendáři jako významný den, avšak bez větších společenských akcí. Ty se odehrávají především na regionální úrovni. Příkladem jsou

oslav Dne vítězství na hřbitově Rudé armády ve městě Braniewo (Braunsberg) na severovýchodě Polska v těsné blízkosti polsko-ruské hranice. Každoročních oslav se tam vedle zástupců ruské správy z nedalekého Kaliningradu a tamních motorkářů účastní také zástupci města Braniewa. Náležitá pozornost věnovaná vzpomínce na ukončení druhé světové války na tomto hřbitově není náhodná – právě v oblasti bývalého Východního Pruska totiž probíhaly těžké boje mezi německými silami a Rudou armádou. Výsledkem střetu bylo více než 31 000 padlých rudoarmějců. Převážná část z nich je pochována právě na braniewském hřbitově, který je jedním z největších vojenských hřbitovů v Evropě.³

Společné připomenutí konce druhé světové války na hřbitově v Braniewě je ovlivněno především regionální historií a blízkostí sousední ruské

- 1 Východní část Polska byla Sovětským svazem okupována na základě paktu Molotov-Ribbentrop již 17. 9. 1939. Po válce toto území z větší části zůstalo SSSR (tzv. Curzonova linie).
- 2 K problematice blíže např. ZAREMBA, Marcin: *Wielka trwoga. Polska 1944-1947*. Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2012; GOLON, Mirosław: *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945-1947*. Wydawnictwo UMK, Toruń 2001; MILEWSKI, Jan Jerzy – PYŻEWSKA, Anna (eds.): *Oblawa Augustowska - lipiec 1945. Wybór źródeł*. IPN, Białystok 2005.
- 3 Hřbitov vznikl v roce 1945 a postupně na něj byly přenášeny ostatky exhumovaných vojáků RA. Jeho rozšiřování bylo ukončeno v roce 1951, celková rozloha činí 6,5 ha. V 270 mohylách (většinou hromadných) je pochováno celkem 31 217 osob. Viz Historia Braniewa. Nieznane wydarzenia, *Cmentarz żołnierzy Armii Radzieckiej w Braniewie* – <http://www.historiabraniewa.hekko.pl/index.php/inne/108-cmentarz-zolnierzy-armii-radzieckiej-w-braniewie> (citováno k 25. 1. 2018).

Hřbitov Rudé armády v Braniewu patří k největším vojenským pohřebišťům v Evropě. Vpravo: Odstranění pomníku generála Čerňachovského v roce 2015 vyvolalo ostrou reakci Ruska.
Foto: archiv autora; Braniewiak.pl

enklávy. Události z nedalekého Pieniężna ukazují zcela rozdílný přístup k „dědictví“ sovětských pomníků. V tomto městečku v braniewském okrese stál totiž do září 2015 památník generála Rudé armády Ivana Daniloviče Čerňachovského, velitele 3. běloruského frontu působícího právě v oblasti Východního Pruska, který v Pieniężně v únoru 1945 zemřel na následky zranění. Pro ruskou společnost je Čerňachovskij hrdinou, pro tu polskou symbolem teroru a sovětizace země, neboť se podílel na zatýkání členů AK. V rámci dekomunizace veřejného prostoru, která se opírá o zákon z 1. dubna 2016, O zákazu propagování komunismu nebo jiného totalitního systému prostřednictvím názvů budov, objektů a veřejných zařízení, byl pomník navzdory ostré reakci Ruska odstraněn.

Příběh monumentu sovětského generála není výjimečný. V Polsku totiž vzniklo několik občanských iniciativ, které usilují o změny názvů ulic či náměstí.⁴ Významnou roli v tomto ohledu hraje Ústav národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN). Ne vždy se však takové změny setkávají s pozitivní odezvou společnosti. Příkladem je osud Pomníku bratrství ve zbrani (Pomnik Bractwa broni) na Vileňském náměstí ve Varšavě. Diskuse o jeho odstranění se rozpoutaly již po změně režimu na počátku 90. let, později v souvislosti se stavbou varšavského metra. V roce 2011 byl pomník demontován a jeho části zakonzervovány. Ve společnosti se ale objevily hlasy volající po návratu „čtyř spících vojáků“ (podle soch čtyř stojících vojáků), proti kterým vystupovala část společnosti a také IPN. V některých případech pak tyto

snahy působí poněkud absurdně, příkladem je návrh jednoho z krakovských radních, podle něhož by měla být přejmenována ulice Dworcowa (Nádražní), protože její název nemusí být chápán jako odvozený od slova „nádraží“ (ulice se nachází v blízkosti nádraží Kraków-Łąszów), ale od příjmení sovětského spisovatele Nikolaje Grigorijeviče Dvorcova.⁵ Názory, podle kterých by měl být stržen též Palác vědy a kultury ve Varšavě, pak působí spíše jako projevy demagogie než proces dekomunizace.⁶

Pomníky hrdinů

V souvislosti s „napravováním historické paměti“, která se podílí na symbolickém procesu legitimizace moci postkomunistické vlády, bylo přistoupeno rovněž k vyjádření úcty obětem a protivníkům komunismu

4 Blíže k problematice např. PACZKOWSKI, Andrzej (ed.): *Rozliczanie totalitarnej przeszłości: instytucje i ulice*. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2017.

5 Głos Szczeciński, *Absurdy z dekomunizacją ulic. W Szczecinie też Dworcowa do zmiany?* – viz <http://www.gs24.pl/wiadomosci/szczecin/a/absurdy-z-dekomunizacja-ulic-w-szczecinie-tez-dworcowa-do-zmiany,10586440/> (citováno k 25. 1. 2018).

6 Viz <https://www.wprost.pl/kraj/10086864/fajne-szkolenie-dla-wojska-saperzy-daliby-rade-wiceszef-mon-snuje-plany-dot-wyburzenia-palacu-kultury.html> (citováno k 25. 1. 2018).

v Polsku.⁷ Tento přístup je nejviditelnější v případech tzv. prokletých vojáků (tzv. żołnierzy wyklęci). Přestože s používáním uvedeného termínu jakož i s určitou komercí spojenou s popularizací odpůrců komunistického režimu by bylo možné polemizovat, je neoddiskutovatelnou skutečností, že se téma protikomunistického odboje dostalo do povědomí širší společnosti. Zásahu na tom má i Národní den paměti „prokletých vojáků“, který byl v roce 2011 vyhlášen Sejmem. Za tento den byl symbolicky vybrán 1. březen, neboť právě tehdy bylo v roce 1951 popraveno sedm představitelů podzemní organizace WiN.⁸ Vzpomínkových akcí na odpůrce komunismu se účastní představitelé státu i armády. V podstatě v každém polském městě se nacházejí pomníky, pamětní desky, ulice či jiná veřejná prostranství odkazující na protikomunistický (většinou též protinacistický) odboj a jeho účastníky.

V rovině právní jsou zásluhy v boji za suverenitu a nezávislost vlasti přiznávány na základě zákona z 24. ledna 1991.⁹ Ten se týká jak osob, které se podílely na bojích, ozbrojených akcích a národních povstáních, patřily k vojenským formacím či organizacím bojujícím za suverenitu a nezávislost Polské republiky, tedy obětí sovět-

V mnoha polských městech je pravidelně organizován pochod rotmistra Pileckého. Cílem této akce je připomenout osudy tzv. prokletých vojáků. Na fotografiích je zachycen IV. ročník z roku 2014 ve městě Toruň.

Foto: archiv autora

7 Srov. MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Argo, Praha 2009, s. 37.

8 Svaz svobody a nezávislosti (Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość) byl podzemní organizací, která ve velké míře navazovala na organizační struktury AK. Na rozdíl od prvních poválečných let, kdy především na východě země docházelo k otevřeným bojům mezi partyzány a komunistickými formacemi, se WiN orientoval na neozbrojený odpor (sbírání informací, šíření protikomunistické propagandy), čemuž odpovídal i civilní charakter organizace, který ale „lesní“ partyzánské oddíly příliš nerespektovaly. Dne 1. března 1951 bylo v mokotovské věznici ve Varšavě popraveno vedení IV. hlavní rady WiN: Łukasz Ciepliński, Mieczysław Kawalec, Józef Batory, Adam Łazarowicz, Franciszek Błazej, Karol Chmiel a Józef Rzepka. Jednalo se zároveň o poslední skutečné vedení této organizace, další, V. hlavní rada totiž byla provokací polské státní bezpečnosti (Operacja Cezary). HUCHŁOWA, Józefa – HUCHŁA, Mieczysław – ŁAZAROWICZ, Romuald (eds.): *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, sv. I–VI. IPN, Wrocław 1997–2000.

9 Viz Internetowy system aktów prawnych, *Dz. U. 2015 poz. 693* – <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20150000693> (citováno k 25. 1. 2018).

Hledání ostatků na varšavských Powązkách. Symbolické kříže s portréty těch, které se podařilo nalézt.

Foto: archiv autora

ských, nacistických či poválečných polských represí v období druhé světové války či po jejím skončení, tak členů odbojových skupin v letech 1945–1956, a to v rovině ozbrojeného i civilního odporu.¹⁰ Vztahují se tedy na účastníky druhé světové války nebo oběti totalitních režimů. Uvedený zákon tak výslovně zmiňuje i účastníky protikomunistického

poválečného odboje. Polské právní předpisy pamatují též na aktivisty či osoby perzekvované z politických důvodů v letech 1956–1989, tedy opozice politické.

Hledání hrdinů

Uctění účastníků boje proti komunistickému režimu také přímo souvisí

s hledáním ostatků těch, kteří v této válce podlehli. Za tímto účelem vznikl v roce 2011 společný projekt Ministerstva spravedlnosti Polské republiky, IPN a Rady ochrany paměti válek a mučednictví (Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, ROPWIM), jehož cílem je vytvořit potřebné právní úpravy a vyhledávat a identifikovat oběti komunistického teroru.¹¹

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Projektu se kromě IPN účastní také další vědecko-výzkumné instituce: Institut soudové expertizy v Krakově, Ústav soudního lékařství ve Vratislavi, Ústav soudního lékařství ve Štětíně a Pomořská lékařská univerzita ve Štětíně. Rektor štětínské univerzity prof. Andrej Ciechanowicz se v roce 2014 stal členem rady Projektu vyhledávání hrobů a identifikace obětí totalit. Jde tedy pouze o instituce státní, což jistě také přispívá k transparentnosti celého projektu.

V rámci IPN při jednotlivých pobočkách fungují Kanceláře vyhledávání a identifikace (Biuro Poszukiwań i Identyfikacji), které v roce 2016 převzaly dosavadní úkoly Samostatného oddělení vyhledávání (Samodzielny Wydział Poszukiwań) týkající se hledání ostatků konkrétních osob. Vzhledem k rozsahu represí, které v letech stalinismu přinesly smrt zhruba 50 tisícům lidí, jde o velice náročný úkol.¹² Nehovoříme jen o ostatcích popravených, ale rovněž o osobách, které padly v bojích s polskými a sovětskými bezpečnostními orgány. Dlouholeté snahy pozůstalých, kteří se již v době „lidové demokracie“ snažili najít místo, kde spočinuli jejich blízcí, tak po mnoha letech dostaly institucionální podporu.

Celý proces zahrnuje rozsáhlé hledání v archivech, na jehož základě jsou např. získávány materiály týkající se hledaných osob či informace o místech, kde orgány polské bezpečnosti ukryvaly těla protivníků. Vzhledem k přístupu komunistického režimu, který se snažil co nejlé-

pe zamést stopy po svých zločinech a vymazat z paměti ty, kteří se mu postavili, není vyhledávání těchto míst ničím jednoduchým. Dalším krokem jsou samotné exhumační práce. Doposud byly provedeny na více než 21 místech na území celého Polska i v zahraničí (Litva, Ukrajina, Bělorusko). Mezi ty nejvýznamnější patří Ossobowický hřbitov ve Vratislavi, bývalá věznice Bezpečnostního úřadu (Urząd Bezpieczeństwa, UB) v Bělostoku, posádkový hřbitov v Gdaňsku a především varšavský Vojenský hřbitov na Powązkach, konkrétně křídlo „E“ (tzv. Łączka).

Interdisciplinárnímu týmu pod vedením prof. Krzysztofa Szwaagrzyka se podařilo nalézt kosterní pozůstatky více než dvou set osob.¹³ Velká část z nich se nacházela na varšavské „Łączce“, kde UB pohřbíval vězně popravené v mokotovské věznici. Spolupráce historiků s antropology přináší důležité informace také pro hlubší studium tohoto temného období polských dějin. Výsledky exhumací totiž dokládají nejen používaný způ-

sob usmrcení střelou v týl u většiny popravených (tzv. katyňský způsob), ale rovněž hanobení ostatků a nelidské zacházení, kterému byly oběti komunistického režimu nezřídka vystaveny.¹⁴

Hlavním cílem tohoto projektu je především navrácení identity lidem, kteří se rozhodli vystoupit proti vládě komunistické strany. Za tím účelem vznikla Polská genetická databáze obětí totalit (Polska Baza Genetyczna Ofiar Totalitaryzmów – PBGOT), která shromažďuje vzorky DNA více než 400 příbuzných hledaných osob.

Získaný genetický materiál je následně porovnáván s tím, který byl odebrán z kosterních pozůstatků nalezených v terénu. Samotná analýza DNA je velice nákladný a náročný proces.¹⁵ Navzdory všem nesnázím se dosud podařilo identifikovat 80 osob, mezi nimiž jsou i významné postavy protikomunistického odboje jako Hieronym Dekutowski „Zapora“¹⁶, Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko“¹⁷ či mladička sanitářka Danuta Siedzikówna „Inka“¹⁸, která

12 Jedná se o odhad počtu obětí represí orgánů Bezpečnosti a armády, včetně pěti tisíc odsouzených k trestu smrti vojenskými oblastními soudy. Srov. SZWAGRZYK, Krzysztof – SZLESZOWSKI, Łukasz – OSSOWSKI, Andrzej – THANHAUSSER, Anna – BYKOWSKA, Milena – KUŚ, Marta: *Badania historyczne i medyczne w procesie identyfikacji ofiar komunizmu. Aparat represji w Polsce ludowej 1944–1989*, 2013, č. 1 (IPN, Rzeszów), s. 163.

13 K projektu bliže viz <https://poszukiwania.ipn.gov.pl/> (citováno k 25. 1. 2018).

14 Některé kosterní pozůstatky nesou stopy násilí: polámaná žebra či vymáčené zuby. Během exhumací bylo rovněž zjištěno, že např. na Powązkách byla těla ukládána do mělkých jam (zřejmě kopaných v zimě), do kterých byla doslova vhozena a uložena jedno na druhém. Srov. WICHROWSKA, Karolina: „Łączka“. IPN, Warszawa 2016, s. 26. Některé specifické rysy nalezených kostí naopak napomáhají identifikaci zemřelého. To byl rovněž případ mjr. Zygmunta Szendzielarze – k určení jeho ostatků byly vodítkem také tzv. diastémy – zubní mezery. Tamtéž, s. 96.

15 Pro spolehlivou identifikaci kosterních pozůstatků je potřebné DNA bližších příbuzných, např. příbuzenství strýc-neteř je již nedostačující. V některých případech je tak genetický materiál získáván z pozůstatků již zemřelých bližších příbuzných, např. rodičů. Určité nesnáze představují rovněž výdaje spojené s genetickými testy – jen cena substance nutné k analýze DNA se pohybuje v řádech deseti tisíců korun (jedna ampulka asi 20 tisíc polských zlotých – 120 tisíc Kč). I z tohoto důvodu nejde o plošné exhumace, ale spíše jsou vyhledávány konkrétní osoby, u nichž jsou poté prováděny testy DNA vlastně pro potvrzení identity. Tamtéž, s. 36–37.

16 Hieronym Dekutowski „Zapora“ (24. 9. 1918 – 7. 3. 1949) bojoval v řadách polské armády při obraně Lvova. Během války absolvoval speciální výcvik v Anglii (tzv. cichociemni), po výsadku do vlasti v září 1943 organizoval struktury AK a pokračoval v tom i po válce. V roce 1947 byl zatčen a o dva roky později popraven. Jeho tělo bylo na varšavských Powązkách nalezeno v létě 2012.

17 Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko“ (12. 3. 1910 – 8. 2. 1951) byl důstojníkem polské armády, po porážce Polska se zapojil do konspirace ve Vilně (5. vileňská brigáda). V čele svých oddílů (tzv. szwadrony) pokračoval v boji i po válce, tentokrát proti formujícímu se komunistickému režimu. V roce 1948 byl zatčen a po dlouhém mučení odsouzen k trestu smrti a popraven. Ostatky mjr. Szendzielarze byly nalezeny v roce 2013 rovněž na Powązkách.

18 Danuta Siedzikówna „Inka“ (3. 9. 1928 – 28. 8. 1946) pocházela z východní části Polska. Její otec zemřel na následky vyčerpání po deportaci do SSSR, matka byla za spolupráci s AK popravena nacisty. Již v roce 1943 Danuta vstoupila do AK. Po dramatických událostech se po válce stala sanitářkou v jednom z oddílů mjr. Szendzielarze. Zradou byla v roce 1946 zatčena. Navzdory krutému mu-

byla popravena již před svými osmnáctými narozeninami.

Hledání ostatků těch, kteří padli v nerovném zápase s totalitní mocí, dále pokračuje. Např. v letech 2016 až 2017 probíhaly práce na varšavské „Łączce“, kde by se měly nacházet kosterní pozůstatky dalších dvou významných postav považovaných za symboly boje proti komunismu – gen. Emila Fieldorfa „Nila“¹⁹ a rotm. Witolda Pileckého „Witolda“²⁰. V loňském roce byly rovněž provedeny exhumační práce na hřbitově v Lublině, kde se nacházejí ostatky osob popravených na tamním zámku.²¹

Po více než šedesáti letech se část obětí komunistické represe dočkala důstojného pochování a uznání. Místem jejich odpočinku se stal Panteon – Mauzoleum Wyklętych-Niezlomnych vznikl v roce 2015 v části „Ł“ varšavských Powązek, kde komunistická vláda ukryla těla mnoha popravených

Panteon – Mauzoleum Wyklętych-Niezlomnych vznikl v roce 2015 v části „Ł“ varšavských Powązek, kde komunistická vláda ukryla těla mnoha popravených Foto: archiv autora

čení odmítla spolupracovat s UB, odmítla rovněž požádat o milost, když ji soud odsoudil k trestu smrti. Popravena byla společně s podporučíkem Feliksem Selmanowiczem „Zagończykem“ ve věznici v Gdaňsku. V roce 2014 se podařilo nalézt a identifikovat její ostatky, které se nacházely pod chodníkem na gdaňském vojenském hřbitově.

19 August Emil Nieldorf „Nil“ (20. 3. 1895 – 24. 2. 1953) se v rámci polských legií zúčastnil bojů již v první světové válce, později též válčil ve válce polsko-bolševické (1919–1920). V meziválečném období sloužil v polské armádě jako důstojník, zúčastnil se obranných bojů v září 1939 a po porážce polské armády se mu podařilo dostat se do Velké Británie. Brzy byl ale vyslán zpět do okupované vlasti, kde plnil důležitou roli při formování domácího odboje. V roce 1942, kdy vznikla AK, byl jmenován velitelem Vedení diverze při Hlavním velitelství AK – tzv. Kedyw. Mezi nejdůležitější akce, které organizoval, patří např. atentát na velitele SS ve Varšavě Frantze Kutscheru. V roce 1945 byl pod falešnou identitou zatčen NKVD a deportován na Sibiř, odkud se vrátil po dvou letech. Přestože byl již v roce 1944 jmenován velitem přísně zakonspirované protikomunistické organizace „NIE“ (Niepodległość – Niezależność), po návratu ze Sibiře se již do odboje nezapojil. Navzdory těmto skutečnostem byl zatčen polskou Bezpečností, odsouzen k trestu smrti a popraven.

20 Witold Pilecki „Witold“ (13. 5. 1901 – 25. 5. 1948) pocházel ze šlechtické rodiny z okolí Vilna. Již před válkou se zapojil do studentských ilegálních aktivit proti tehdejšímu carskému režimu. Později bojoval ve válce s bolševickým Ruskem, zúčastnil se též známé bitvy u Varšavy. Po válce se věnoval svému hospodářství. V roce 1939 válčil v tzv. zářijové kampani proti nacistickému útoku na Polsko. Po okupaci země rozšířil řady podzemního hnutí. V roce 1940 se nechal ve Varšavě dobrovolně zatknout, aby se dostal do vyhlazo- vacího tábora Osvětim, kde měl zorganizovat konspirační hnutí a získat důkazy o masovém vyvražďování Židů. Po splnění úkolu v roce 1943 spolu s dalšími vězni uprchl a získané poznatky předal velení AK. Po porážce Varšavského povstání, kterého se rovněž zúčastnil, se dostal do Itálie k Polským ozbrojeným silám gen. Władysława Anderse. Již v prosinci 1945 se vrátil zpět do Polska, aby rozvíjel činnost protikomunistické organizace „NIE“. V roce 1947 byl ale zatčen UB a téměř rok brutálně vyslýchán, mj. uvedl, že *Osvětim byla v porovnání s tím maličkost*. Vojenským oblastním soudem ve Varšavě byl v roce 1948 odsouzen k trestu smrti a popraven.

21 Lublinský zámek sloužil jako věznice již od 19. stol. Nejtemnější část jeho historie se ale pojí s druhou polovinou 20. století, kdy byl nejprve využíván nacisty a po válce sovětskými a polskými bezpečnostními orgány, které v jeho areálu popravily více než 300 osob. V roce 2017 se prozatím podařilo identifikovat dvě osoby – viz <https://poszukiwania.ipn.gov.pl/bbp/aktualnosci/kalendarium-prac/rok-2017/444,23-stycznia-2017-r-Lublin.html> (citováno k 25. 1. 2018).

22 Pozůstalí, kteří projeví zájem, mohou své příbuzné pochovat v rodinných hrobech. V opačném případě jsou identifikované pozůstatky obětí komunismu ukládány během státního pohřbu v panteonu na „Łączce“.